

УДК 371.8

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7\(12\)-471-482](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-471-482)

Фроленкова Надія Олександрівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0002-0501-2137>

Купіна Ірина Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, <https://orcid.org/0000-0003-3009-1604>

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті досліджують специфічні особливості та умови адаптації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах війни. Зазначається, що повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України призвело до трансформацій в сфері освіти. Адаптація до навчання в умовах воєнного стану в закладах дошкільної освіти має відбуватися в умовах чіткого дотримання педагогами та вихователями вимог офіційних нормативних документів, включати в себе широке використання ігрових технологій навчання. В умовах воєнного стану заклади дошкільної освіти повинні не лише надавати можливість вихованцям здобувати необхідні знання, уміння, навички. Вони мають забезпечувати усвідомлення сімей себе в якості частини великого українського соціуму, надавати батькам та дітям педагогічну та психологічну підтримку. Важливу роль під час воєнного стану відіграють способи взаємодії закладу освіти з педагогічними працівниками, вихованцями, їхніми батьками. Встановлено, що навчання в умовах воєнного стану потребує нової специфіки психологічного супроводу учнів початкової школи. Особлива увага педагогічних працівників має бути прикутою до учнів молодшого шкільного віку, які мають статус внутрішньо переміщених осіб. В даному контексті потрібно звертатись до досвіду української освітньої системи, який накопичився внаслідок окупації російською федерацією частини Донецької та Луганської областей після 2014 року. Визначено, що в зазначених умовах педагоги та вихователі повинні надавати ефективні освітні послуги, організувати ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу. Доведено, що особливі труднощі в процесі адаптації до навчання виникають у

дітей, які, внаслідок активних бойових дій, стали вимушеними переселенцями, адже, окрім стресу, спричиненого війною, вони відчують складнощі через виникнення нового соціального становища.

Ключові слова: адаптація, воєнний стан, освітній процес, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку, заклад освіти, внутрішньо переміщені особи.

Frolenkova Nadiia Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of pre-school pedagogy, psychology and professional methods, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Proskurivskoho pidpillia St., 139, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0000-0002-0501-2137>

Kupina Iryna Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Theory and Methods of Teaching Philological Disciplines in Preschool, Primary and Special Education, Kharkiv National Pedagogical University named after HS Skovorody, Valentynivska St., 2, Kharkiv, 61168, <https://orcid.org/0000-0003-3009-1604>

ADAPTATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL AGE TO STUDY IN CONDITIONS OF MARITIME

Abstract. The article examines the specific features and conditions of adaptation of children of preschool and primary school age to study in wartime. It is noted that the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine has led to transformations in the field of education. Adaptation to martial law in preschool education should take place in conditions of strict compliance by teachers and educators with the requirements of official regulations, include the widespread use of game learning technologies. Under martial law, preschool institutions should not only provide students with the opportunity to acquire the necessary knowledge, skills and abilities. They should ensure that families are aware of themselves as part of the great Ukrainian society, provide pedagogical and psychological support to parents and children. An important role during martial law is played by the ways of interaction of the educational institution with pedagogical workers, pupils and their parents. It is established that training in martial law requires a new specificity of psychological support of primary school students. Special attention of pedagogical workers should be paid to primary school students who have the status of internally displaced persons. In this context, it is necessary to refer to the experience of the Ukrainian educational system, which has accumulated as a result of the Russian occupation of parts of Donetsk and Luhansk regions after 2014. It is determined that in these conditions, teachers and educators must provide effective educational services, organize effective interaction with all participants in the educational

process. It has been proven that children who have become displaced as a result of active hostilities have experienced special difficulties in adapting to learning, because, in addition to the stress caused by the war, they experience difficulties due to the emergence of a new social situation.

Keywords: adaptation, martial law, educational process, preschool children, children of primary school age, educational institution, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Адаптація до навчання містить у собі ряд характерних особливостей. На етапі дошкільного та молодшого шкільного віку відбувається безпосереднє формування особи в якості учасника суспільних відносин. Засвоєння дитиною необхідних знань, умінь, навичок в дані періоди зумовлює її характер та особистість. Саме тому, дослідження основних складових адаптації дитини до школи є актуальним питанням сучасної психології та педагогіки. Освітні заклади являють собою базові інститути дитячої адаптації. Під час перебування в них дитина отримує необхідні навички взаємодії з соціумом, навколишнім середовищем, засвоює матеріал із навчальних предметів. Від успішності адаптації до навчання залежить майбутнє дітей, рівень її компетенцій, адже дошкільна та початкова шкільна освіта закладають фундаментальні умови формування особистості людини на наступних етапах життєдіяльності.

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України та введення воєнного стану в нашій державі відобразилося на сфері життєдіяльності кожного громадянина. Значних трансформацій зазнала сфера освіти, в тому числі дошкільна та початкова. Велика кількість закладів освіти не мають змоги працювати. Освітні заклади, які не знаходяться в зоні бойових дій, працюють дистанційно.

За умов воєнного стану питання адаптації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання має особливу актуальність. В зазначених умовах педагоги повинні надавати ефективні освітні послуги, організувати ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу задля успішного виконання поставлених завдань з урахуванням умов воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на специфіку досліджуваного питання, проблематика адаптації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану недостатньо висвітлена в працях вітчизняних науковців. Освіта під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України є предметом досліджень Назаренко Ю., Жерьобкіної Т., Когут І., Березко О. Корисну інформацію для нашого дослідження містять роботи щодо адаптації до навчання вимушених переселенців зі сходу України, які належать О. Карман, М. Дем'яненко, І. Нестайко.

Мета статті. Метою статті є дослідження необхідних умов адаптації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного

стану. Для досягнення зазначеної мети було визначено наступні завдання: 1) визначити особливості адаптації до навчання дітей обох вікових категорій; 2) проаналізувати труднощі, що виникають в процесі адаптації до навчання в умовах воєнного стану; 3) дослідити досвід адаптації до навчання внутрішньо переміщених осіб зі сходу України відповідної вікової категорії.

Виклад основного матеріалу. Адаптація являє собою основоположний елемент процесу формування особистості дитини. Для ефективної адаптація дитини до навчання мають існувати необхідні умови. Головним завданням закладу освіти в даному контексті є забезпечення нормальних умов для адаптації, захист прав здобувачів освіти, створення та визначення навчального, творчого потенціалу дитини. Педагогічні працівники мають звести до мінімуму шкідливий вплив соціуму на дитину завдяки створенню безпечного та комфортного освітнього середовища [1].

В умовах воєнного стану дошкільнята становлять собою одну з незахищених верств суспільства. Стрес та небезпека негативно впливає на адаптацію вихованців закладів дошкільньої освіти до навчання. Подібний стан речей ускладнює гармонійну соціалізацію дитини. Особливі труднощі в процесі адаптації до навчання виникають у дітей, які, внаслідок активних бойових дій, стали вимушеними переселенцями, адже, окрім стресу, спричиненого війною, вони відчувають складнощі через виникнення нового соціального становища [2].

Адаптація до навчання в умовах воєнного стану в закладах дошкільньої освіти має відбуватися в умовах чіткого дотримання педагогами вимог офіційних нормативних документів, таких як «Базовий компонент дошкільньої освіти». Дані вимоги набувають ще більшої актуальності в умовах воєнного стану. Ефективна адаптація до навчання в умовах воєнного стану залежить від формування освітнього процесу на засадах гуманізму, патріотизму, природовідповідності. Важливою складовою адаптації є забезпечення впровадження ідей взаємної відповідальності за її формування закладу освіти, сім'ї, держави, суспільства [3, с. 65].

Дуже важливо під час проведення занять використовувати ігрові методи. Гра являє собою складне явище. В той же час, саме гра є визначальним типом діяльності дитини в закладі дошкільньої освіти. Під час ігрової взаємодії відбувається всебічне становлення дитячої особистості, формуються нові психічні компоненти, під час неї відбувається стадіальний особистісний поступ. Саме тому психолого-педагогічна наука визначає гру провідним видом діяльності дітей зазначеної вікової категорії, яка має надавати педагогу значні навчально-виховні можливості [4, с. 67].

Значної уваги заслуговують такі ігрові технології, які мають конкретно визначений сюжет. Під час таких занять вихованці закладів дошкільньої освіти намагаються відтворити події, що відбуваються в дорослому житті. Сюжетна гра має на меті сприяти особистісному формуванню дитини, розвинути її

фізично та духовно. До того ж, саме ігрові методи навчання та виховання формують моральний образ вихованця в майбутньому. Гра відповідає інтересам і потребам дітей, дає змогу для прояву самостійності, вияву ініціативи, творчості, імпровізації, вияву себе. Під час гри дитина активно пізнає світ, людські стосунки, норми і правила поведінки, дізнається про свої можливості та розуміє свої зв'язки з іншими людьми [3, с. 66-67].

Російсько-українська війна також може знайти свій прояв в дитячих іграх дітей дошкільного віку, які будуть віддзеркаленням суспільних подій. Такі ігри не зумовлені діяльністю педагога, а виникають в дитячому колективі абсолютно природно, як проекція. Базою подібних ігор можуть бути сюжети засобів масової інформації. При цьому, місце та роль в такій грі часто зумовлені позицією батьків, слова яких є безумовними істинами для дитини дошкільного віку. Саме тому, важливим елементом забезпечення адаптації дитини до навчання в умовах війни є постійна взаємодія закладу освіти з батьками [1].

Варто визначити найбільш важливі завдання, які постали перед закладами дошкільної освіти під час воєнного стану. До них відносяться:

- надання психологічної та педагогічної підтримки вихованцям та їхнім батькам;
- методичне забезпечення педагогічних працівників;
- вирішення найбільш складних моментів в процесі адаптації до навчання;
- постійна комунікація представників закладів дошкільної освіти з органами влади, батьківським колективом;
- педагогічно-психологічний супровід сімей, що виховують дітей з особливими потребами [2].

Виконання цих завдань сприятиме ефективній адаптації до навчання дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану. Так, в умовах воєнного стану заклади дошкільної освіти повинні не лише надавати можливість вихованцям здобувати необхідні знання, уміння, навички. Вони мають забезпечувати усвідомлення сімей себе в якості частини великого українського соціуму, надавати батькам та дітям педагогічну та психологічну підтримку [5, с. 139].

Першочерговими завданнями закладу дошкільної освіти (ЗДО) у воєнний час є:

- налагодження ефективної комунікації учасників освітнього процесу;
- відновлення освітнього процесу;
- зарахування до закладу дітей раннього та дошкільного віку із числа внутрішньо переміщених осіб за місцем тимчасового проживання;
- організація освітнього процесу в ЗДО для всіх дітей;
- своєчасне надання керівником ЗДО запиту до засновника щодо наявності проблем і можливих шляхів їх вирішення;

- створення у ЗДО безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу;
- створення умов для підвищення фахового рівня педагогічних працівників щодо організації освітнього процесу за дистанційною та змішаною формами організації освітнього процесу й надання педагогічної підтримки дітям раннього та дошкільного віку, у тому числі й з особливими освітніми потребами, їхнім батькам;
- здійснення інформаційної підтримки та психологічного супроводу учасників освітнього процесу;
- здійснення співпраці з інклюзивними ресурсними центрами;
- застосування інструментів управлінської діяльності для вирішення надзвичайних ситуацій [2].

Важливу роль під час воєнного стану відіграють способи взаємодії закладу освіти з педагогічними працівниками, вихованцями, їхніми батьками. Ефективна комунікація дозволяє встановити оптимальний зворотній зв'язок, обмін інформацією. Завдяки цьому адаптація дитини до навчання проходить більш гармонійно [6].

Під час забезпечення взаємодії між батьками, вихованцями, педагогічними працівниками, задля ефективної адаптації до навчання дітей дошкільного віку, що відносяться до категорії внутрішньо переміщених осіб, заклади дошкільної освіти повинні інформаційно, консультативно підтримувати такі сім'ї. Це має знаходити своє вираження в наступних моментах:

- допомога в комунікації сімей з представниками територіальної громади;
- формування безпечного та комфортного освітнього середовища;
- врахування поточної ситуації в державі під час організації освітнього процесу;
- проведення заходів в режимі онлайн;
- використання різних інструментів комунікації в залежності від можливостей родини [2].

Варто звернути увагу на той факт, що ситуація в тому чи іншому населеному пункті впливає на комунікативні можливості вихованця. Саме тому взаємодія з ним має здійснюватися з урахуванням місцезнаходження родини, яка може знаходитися за кордоном, поза межами власного регіону; сама дитина може перебувати як разом з батьками, так і у близьких та знайомих, під наглядом волонтерів тощо. Також комунікація може мати різні завдання, як-от: забезпечення необхідною інформацією сімей, які евакуйовані з небезпечних територій і можуть долучитися до освітнього процесу за місцем тимчасового проживання, надання інформації щодо використання приватних освітніх платформ із безкоштовним доступом до освітніх послуг з метою залучення дітей до освітнього процесу, сприяння тимчасовому долученню дітей до

освітнього процесу в закладах дошкільної освіти в зарубіжних країнах на період військових дій, організація індивідуальних консультацій із фахівцями (практичними психологами, психотерапевтами, медичними працівниками, юристами та ін.) з метою підтримки дітей та їхніх батьків у кризовому стані (в умовах евакуації, під час перебування у бомбосховищах, у медичних закладах, прихистках, притулках, при перетинанні кордону тощо).

Задля забезпечення ефективності комунікації з батьками, вихователями й усіма, хто задіяний в освітньому процесі, рекомендовано обрати оптимальні для здійснення кожного конкретного завдання канали комунікації [7].

Не варто забувати, що значна частина дітей дошкільного віку мають особливі потреби. Саме тому, в умовах воєнного стану адаптація до навчання дітей з особливими потребами повинні мати доступ до ефективної інклюзивної освіти. До умов її забезпечення варто віднести наступні:

1. Формування інклюзивного простору. Він має враховувати можливості та вимоги вихованця, мати відповідні умови для засвоєння матеріалу в режимі онлайн. В разі неможливості засвоєння матеріалу дитиною за допомогою існуючих в закладі дошкільної освіти інструментів, необхідно вдаватися до трансформації освітнього середовища відповідно до індивідуальних особливостей конкретної дитини.

2. Використання методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки під час створення гармонійного освітнього середовища.

3. Надання цілого спектру необхідних для дитини з особливими потребами послуг: корекційних, освітніх, психологічних, педагогічних.

4. Існування партнерських стосунків між педагогом та його асистентом. Вони проявляються у використанні спільних засобів навчання, створенні спільних календарно-тематичних планів, спостереженні за поведінкою дитини під час дистанційного навчання, спільній розробці індивідуальної програми розвитку дитини, підготовці результатів спостережень на розгляд фахових комісій [2].

Учні молодшого шкільного віку в процесі адаптації до навчання на новому етапі змушені усвідомити трансформацію шкільного розпорядку, пристосуватися до нових правил та вимог. В разі низького рівня адаптації дитини до нових освітніх вимог виникає так звана «дезаптація», викликана неготовністю до трансформацій. Деаптація знаходить свій прояв в гнівних спалахах, депресії, низькому рівні навчання, роздратуванні, замкненій поведінці, постійній втомі, тривозі, проблемах з адекватною оцінкою власних можливостей тощо [8, с. 129].

Навчання в умовах воєнного стану потребує нової специфіки психологічного супроводу учнів початкової школи. Вчителям молодшої школи, практичним психологам, соціальним педагогам варто організовувати мотиваційні ранкові зустрічі, у тому числі психологічні хвилинки для учнів усіх

вікових категорій (незалежно від форми навчання онлайн чи в реальному часі) [9].

Відповідно до частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень: забезпечують надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово проживають (перебувають) у відповідному населеному пункті; забезпечують влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади комунальної форми власності [10].

Адаптація до навчання молодших школярів в умовах війни має базуватися на вже визначених принципах оцінювання результатів навчальної діяльності. До них відносяться: відкритість, дитиноцентризм, академічна доброчесність, справедливість, толерантність, рівність, об'єктивність, прозорість тощо [9].

Особлива увага педагогічних працівників має бути прикутою до учнів молодшого шкільного віку, які мають статус внутрішньо переміщених осіб. Як вже зазначалося, ігрова діяльність є визначальною для дітей дошкільного віку. Те ж саме стосується і молодших школярів. Для дітей, що покинули зону бойових дій, гра являє собою варіант усвідомлення пережитих емоцій. Відповідно, в сюжетних іграх вони можуть відображати військові дії, переміщення, перебування в укриттях тощо. Подібний стан речей, на думку більшості дослідників, є адекватною реакцією [11, с. 20].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає як відкладена та/або затяжна реакція на стресову подію або надзвичайно загрозливу чи катастрофічну ситуацію (нетривалу або тривалу). За даними ВООЗ, близько 80 % постраждалих в екстремальних ситуаціях людей успішно справляються із травматичним стресом, і тільки у 20 % прояви травматичного стресу трансформуються у посттравматичний стресовий розлад як хворобу, в якій виявляються фізіологічні та психологічні симптоми [12, с. 15].

Адаптація внутрішньо переміщених дітей до нової школи є одним із найважливіших складників адаптації родини за місцем переселення. Українська освітня система накопичила значний досвід в даному питанні внаслідок окупації російською федерацією частини Донецької та Луганської областей після 2014 року [13, с. 73]. Допомогти дитині інтегруватися в новий колектив, включити її в освітній процес, зменшити рівень стресу, не виділяти з-поміж інших учнів як «жертву», мотивувати вчитися – це частина роботи, яку мають виконати вчителі та вихователі. Успішність цієї роботи починається з того, як дитина представлена в новому колективі. Спроба педагога підкреслити складний досвід, що його пережила дитина в зоні конфлікту, може стати причиною несприйняття новачка класом або призвести до зайвої «героїзації» його минулого. Безумовно, вчителі й однолітки мають дещо знати про нового

учня, проте у школі, насамперед, треба зосередитися на включенні дитини у навчальний процес [14].

На успішність адаптації переселенця впливає й те, як дитина добиратиметься до школи й додому після занять, як буде організоване її харчування, з ким вона залишатиметься після уроків, чи відвідуватиме музичну школу або спортивну секцію, якщо вона звикла це робити вдома. Тому контакт батьків з учителем та спілкування родин ВПО зі шкільним психологом особливо важливий [15, с. 34]. Для адаптації дитини важливо не тільки налаштувати її на позитив, а й підготувати її до труднощів, які можуть виникнути, намагатися долати їх спільно. Батьківська підтримка дасть дитині відчуття безпечного тилу, впевненість у позитивному результаті і допоможе швидше влитися в новий колектив [16].

Сучасні дослідники виділяють такі критерії виявлення рівня адаптації дитини молодшого шкільного віку до закладу освіти, яка є внутрішньо переміщеною особою внаслідок бойових дій:

1. Поведінковий. Являє собою відображення дотримання учнем норм поведінки в молодшій школі.

2. Презентаційний. Ознайомлення молодших школярів та їх батьків зі специфікою освітнього закладу, розкладом занять, вимогами до зовнішнього вигляду, оцінювання. Необхідно, щоб педагогічні працівники презентували учню заклад освіти в формі екскурсії, залучаючи до зазначеного процесу інших учнів, ознайомили дитину з традиціями та святами закладу.

3. Соціально-психологічний. Проявляється у визначенні ролі особи в моделі стосунків. Як відомо, відношення до школяра формується в початковій школі. Однак з часом воно трансформується, що спричиняє труднощі в шкільній соціалізації внутрішньо переміщеного учня, впливає на його самооцінку та може призвести до складнощів в інтеграції до класного колективу.

4. Емоційний. Полягає в загальному емоційному стані дитини під час перебування у школі.

5. Навчальний. Полягає в успішності учня у навчальній діяльності. Низький рівень володіння розмовною українською мовою ускладнює процес навчання для переселенців із традиційно російськомовного Донбасу. Для поліпшення адаптації дітям-переселенцям потрібно організувати додаткові заняття з мови, в разі потреби треба залучати вчителя-логопеда, який допоможе із постановкою вимови. Дуже важливо створювати для новачків ситуації успіху, щоб діти не втратили віри в себе й мотивації до навчання [17, с. 13].

Вагомою складовою ефективною адаптації молодших школярів, що є внутрішньо переміщеними особами, є активна участь представників родин дитини до освітнього процесу. В закладах середньої освіти варто організувати заходи (в тому числі дистанційно) зі знайомства з культурою,

традиціями, історією регіону, населеного пункту, держави, роблячи акцент на багатоманітності та єдності нації [18, с. 54].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що адаптація дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану є складним та багатограним процесом. В зазначених умовах педагоги повинні надавати ефективні освітні послуги, організувати ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу. Дуже важливо під час проведення занять як в закладах дошкільної освіти, так і в початковій школі, використовувати ігрові методи.

Важливу роль під час воєнного стану відіграють способи взаємодії закладу освіти з педагогічними працівниками, вихованцями, їхніми батьками. Ефективна комунікація дозволяє встановити оптимальний зворотній зв'язок, обмін інформацією. Завдяки цьому адаптація дитини до навчання проходить більш гармонійно. Особливі труднощі в процесі адаптації до навчання виникають у дітей, які, внаслідок активних бойових дій, стали вимушеними переселенцями, адже, окрім стресу, спричиненого війною, вони відчувають складнощі через виникнення нового соціального становища.

Література:

1. Ланчук Г., Гненна Л. Адаптація молодших школярів до навчально-виховного процесу. URI: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/10726>
2. Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні. Лист МОН № 1/3845-22 від 02.04.22 року. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/>
3. Чернов А. Вплив базового конфлікту в суспільстві на психіку дитини дошкільного віку. Соціальна робота в сучасному суспільстві: тенденції, виклики, перспективи: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Полтава, 28 лютого 2019 р. К.: Університет «Україна». 2019. С. 65-67.
4. Завальнюк Т., Поліщук Т. Виховання дітей дошкільного віку в ігровій діяльності. Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики. Житомир: ФОП Левковець. 2016. У 2-х ч. Ч. I С. 67-71.
5. Березко О. Дослідження методів дистанційного викладання рисунку в умовах війни. Перспективи та інновації науки. 2022. С. 38-48.
6. Назаренко Ю., Поліщук О. Освіта в умовах пандемії у 2020/2021 році: аналіз проблем і наслідків. Аналітичний центр Cedoss. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/>
7. Назаренко Ю., Когут І., Жерьобкіна Т. Освіта і війна в Україні (24 лютого – 1 квітня 2022). Аналітичний центр Cedoss. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022/>
8. Баррїй К. Л. Особливості дистанційного навчання у вищій освіті в умовах пандемії COVID-19. Методика викладання у вищій школі. Випуск 1 (81). 2021. С. 129.
9. Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу. Лист МОН №1/3725-22 від 29.03.22 року. Міністерство освіти і науки України. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86159/
10. Закон України «Про забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

11. Нестайко І. Соціальна адаптація та інтеграція внутрішньо переміщених осіб в результаті війни (польський досвід). Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: II Міжнародна наукова конференція. 2022. С. 20-22.
12. Карман О. Соціальні характеристики дітей і молоді – жертв гібридної війни на сході України. Вісник Луганського національного університету. 2019. №1. Ч 1. С. 14-23.
13. Соціально-психологічна та педагогічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. К.: Агентство «Україна». 2017. С. 73.
14. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>
15. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. №3. С. 34.
16. Експрес оцінка психологічного становища дітей в Донецькій області. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/38595/1>
17. Методичні рекомендації щодо організації в закладі освіти психологічного та соціально-педагогічного супроводу дітей, які пережили втрату батьків внаслідок бойових дій. ЧОПОПП. 2017. С. 13.
18. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі сходу України: посібник для практиків соціальної сфери. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита». 2017. С. 54

References:

1. Lanchuk, Gh., Ghnenna, L. Adaptacija molodshykh shkoljariv do navchaljno-vykhovnogho procesu [Adaptation of junior high school students to the educational process]. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/10726> [in Ukrainian].
2. Pro rekomendaciji dlja pracivnykiv zakladiv doshkilnoji osvity na period diji vojennoho stanu v Ukrajinі. Lyst MON № 1/3845-22 vid 02.04.22 roku [On recommendations for employees of preschool education institutions for the period of martial law in Ukraine]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrajinu. Retrieved from <https://ru.osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/> [in Ukrainian].
3. Chernov, A. (2019). Vplyv bazovogho konfliktu v suspiljstvi na psykhyku dytyny doshkilnogho viku [The impact of basic conflict in society on the psyche of preschool children]. *Socialjna robota v suchasnomu suspiljstvi: tendenciji, vyklyky, perspektyvy: materialy III Vseukrajinsjkoji nauk.-prakt. konf. – Social work in modern society: trends, challenges, prospects: materials of the III All-Ukrainian scientific-practical*, K.: Universytet «Ukraina», 65-67 [in Ukrainian].
4. Zavalnjuk, T., Polishhuk, T. (2016). Vychovannja ditej doshkilnogho viku v ighrovij dijalnosti [Education of preschool children in play activities]. *Navchannja i vykhovannja ditej doshkilnogho i molodshogho shkilnogho viku: aktualjni pytannja teoriji i metodyky – Education and upbringing of preschool and primary school children: current issues of theory and methodology*. Zhytomyr: FOP Levkovec, 67-71 [in Ukrainian].
5. Berezko, O. (2022). Doslidzhennja metodiv dystancijnogho vykladannja rysunku v umovakh vijny [Research of methods of distance teaching of drawing in the conditions of war]. *Perspektyvy ta innovaciji nauky – Prospects and innovations of science*, 38-48 [in Ukrainian].
6. Nazarenko, Ju., Polishhuk, O. Osvita v umovakh pandemiji u 2020/2021 roci: analiz problem i naslidkiv [Education in the pandemic in 2020/2021: analysis of problems and consequences]. *Analichnyj centr Cedoss – Cedoss Analytical Center*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/osvita-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/> [in Ukrainian].
7. Nazarenko, Ju., Koghut, I., Zherjobkina, T. Osvita i vijna v Ukrajinі (24 ljutogho – 1 kvitnja 2022) [Education and the war in Ukraine (February 24 - April 1, 2022)]. *Analichnyj centr Cedoss – Cedoss Analytical Center*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022/> [in Ukrainian].

8. Baghrij, K. L. (2021). Osoblyvosti dystancijnogho navchannja u vyshnij osviti v umovakh pandemiji COVID-19 [Features of distance learning in higher education in the pandemic COVID-19]. *Metodyka vykladannja u vyshnij shkoli – Methods of teaching in higher education*, 1 (81), 129 [in Ukrainian].
9. Pro orghanizaciju osvithnjogho procesu v pochatkovij shkoli v umovakh vojennoho chasu. Lyst MON №1/3725-22 vid 29.03.22 roku [On the organization of the educational process in primary school in wartime]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86159/ [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennja prav vnutrishnjo peremishhenykh osib» [Law of Ukraine "On Ensuring the Rights of Internally Displaced Persons"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
11. Nestajko, I. (2022). Socialjna adaptacija ta integracija vnutrishnjo peremishhenykh osib v rezul'tati vijny (pol'sjkyj dosvid) [Social adaptation and integration of internally displaced persons as a result of the war (Polish experience)]. *Vojenni konflikty ta tekhnoghenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky: II Miznarodna naukova konferencija – Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences: II International Scientific Conference*, 20-22 [in Ukrainian].
12. Karman, O. (2019). Socialjni kharakterystyky ditej i molodi – zhertv ghibrydnoji vijny na skhodi Ukrainy [Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences: II International Scientific Conference]. *Visnyk Lughans'kogo nacional'nogho universytetu – Bulletin of Luhansk National University*, 1(1), 14-23 [in Ukrainian].
13. Socialjno-psykholohichna ta pedagoghichna dopomogha sim'jam z ditjmy v period vijs'kovogho konfliktu: navchaljno-metodychnyj posibnyk [Socio-psychological and pedagogical assistance to families with children during the military conflict: a textbook]. K.: Aghentstvo «Ukraina», 2017, 73 [in Ukrainian].
14. Zabezpechennja prav vnutrishnjo peremishhenykh osib v Ukraini [Ensuring the rights of internally displaced persons in Ukraine]. Retrieved from <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/> [in Ukrainian].
15. Dem'janenko, M. (2018). Vnutrishnjo peremishheni osoby v Ukraini: aktualjni problemy ta shljakhy jikh rozv'jazannja [Internally displaced persons in Ukraine: current problems and ways to solve them]. *Ukraina: podiji, fakty, komentari – Ukraine: events, facts, comments*, 3, 34 [in Ukrainian].
16. Ekspres ocinka psykholohichnogho stanovyssha ditej v Donec'kij oblasti [Express assessment of the psychological situation of children in the Donetsk region]. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/38595/1> [in Ukrainian].
17. Metodychni rekomendaciji shhodo orghanizaciji v zakladi osvity psykholohichnogho ta socialjno-pedagoghichnogho suprodu ditej, jaki Perezhyly vtratu batjkiv vnaslidok bojoyvkh dij [Methodical recommendations on the organization in the educational institution of psychological and socio-pedagogical support of children who have experienced the loss of parents as a result of hostilities]. *ChOIPOPP*. 2017. S. 13 [in Ukrainian].
18. Psykhosocialjna dopomogha vnutrishnjo peremishhenym ditjam, jikhnim batjkam ta sim'jam z ditjmy zi skhodu Ukrainy: posibnyk dlja praktykiv social'noji sfery [Psychosocial Assistance to Internally Displaced Children, Their Parents and Families with Children from Eastern Ukraine: A Guide for Social Practitioners]. Kyjiv: TOV «Vydavnychjy dim «Kalyta», 54 [in Ukrainian].